

Beschoten en beschreven. De Indonesische tegenstander in de Nederlandse militaire verslaglegging, 1945-1949

Christiaan Harinck

Inleiding

De archetypische moderne militaire verslaglegger hanteert zijn pen met beheersing.* Zijn werk moet kort en bondig zijn, en ontdaan van emoties en normatieve kwalificaties. De bestudering van de Nederlandse militaire verslaglegging van tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1945-1949 leert echter dat van deze stijl- en stelregel geregeld werd afgeweken, met name bij de beschrijving van de tegenstander. Waar normaliter 'tegenstander' of 'verzetspartij' zou staan, treft men daarentegen formuleringen als 'extremisten', 'benden', 'kwaadwilligen', 'subversieve elementen', 'rampokkers', 'terroristen', 'pemoeda's', en meer van zulks aan.¹

Wat betekent dit, en hoe kunnen we dit verklaren? In dit artikel zal worden betoogd dat dergelijk taalgebruik onderdeel uitmaakte van twee specifieke discoursen die het vijandbeeld sterk hebben bepaald tijdens deze oorlog. Het eerste betreft een westers militair discours over non-conventionele conflicten, terwijl het tweede een koloniaal, oriëntalistisch discours is over de bevolking van Nederlands-Indië. De in deze discoursen gebruikte aanduidingen en typering en zullen worden verklaard naar de inzichten die het van oorsprong literatuurhistorische wetenschapsveld van de imagologie heeft opgeleverd.

Imagologie

Imagologie is de studie naar nationale (Europese) stereotypen en vooroordelen. De inzichten die dit oplevert zijn echter ook toe te passen op

---

* Graag zou ik dr. P. Bijl, prof. dr. J. Leerssen, dr. B. Lutikhuis, prof. dr. G. Oostindie en prof. dr. B. Schoenmaker willen danken voor hun waardevolle commentaar bij eerdere versies van dit artikel.

¹ Deze termen komen veelvuldig voor in de ongeveer 150 oorlogsdagboeken die bewaard zijn in het Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie, Collectie Archieven Strijdkrachten in Nederlands-Indië 1941-1957, archiefnummer 2.13.132.

niet-nationale en niet-Europese typeringen, daar het uiteindelijk gaat om morele en/of psychologische typeringen op basis van etniciteit. Dergelijke typeringen worden in de imagologie *etnotypen* genoemd, en zo ook in de rest van dit artikel. Etnotypen ontstaan en ontwikkelen zich door ervaring met de ander en het vreemde. De etnotypering van de ander is daarmee ook een reflectie van het zelfbeeld. Kijkend naar de structuur van etnotypen valt op dat ze bijna altijd zijn opgebouwd uit binaire tegenstellingen, zoals noord-zuid, centrum-periferie, en masculien-feminien. Een van de belangrijkste kenmerken van etnotypen is dat ze niet of maar heel moeilijk falsificeerbaar zijn. Een publiek voor of een gebruiker van een etnotype zal deze primair niet op zijn waarheidsgehalte, maar op zijn geloofwaardigheid beoordelen. De overtuigingskracht van etnotypen zit juist in het feit dat ze resoneren met beelden die mensen al hebben van de getypeerde groep in kwestie.

Nu is het niet zo dat etnotypen onveranderlijk zijn, of altijd hetzelfde betekenen. Hiermee raken we de kern van het etnotype: het baseert zich op één of enkele eigenschappen, die vervolgens gepositioneerd kunnen worden binnen een eigen bandbreedte, en daarbinnen meerduidig en tegenstrijdig (kunnen) zijn. De betekenis en invulling van het etnotype passen zich aan de historische omstandigheden aan. Denk bijvoorbeeld aan het beeld van Duitsers als *gründlich*: afhankelijk van de (historische) situatie kan dit een positieve of negatieve connotatie hebben.

Wat is nu het belang van het ontleden van etnotypen? In de eerste plaats biedt het inzicht in de beeldvorming over de ander en de ontwikkeling van het zelfbeeld van groepen in hun historische context. In de tweede plaats richt het onze aandacht op de krachtige, sturende werking van taal. Beeldvorming en zelfbeeld zijn niet statisch, maar vormen nadrukkelijk ook zelf een onderdeel van historische ontwikkelingen. Taal en andere cultuuruitingen zijn niet alleen een weerspiegeling van de werkelijkheid, maar hebben zelf ook een werkelijkheidsscheppende kracht. Bekend is het voorbeeld van de *Judenfrage* uit de Nazistische retoriek. Deze formulering maakte de Joodse aanwezigheid in de samenleving tot een vraagstuk, en een maatschappelijk vraagstuk vraagt om een antwoord, zo niet een oplossing.²

---

² Deze alinea is gebaseerd op J. Leerssen, 'The Rhetoric of National Character. A Programmatic Survey', *Poetics Today* 21 (2000) 267-292; J. Leerssen, 'Identity/alterity/hybridity and Image' in: M. Beller and J. Leerssen ed., *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey* (Amsterdam 2007) 335-341; J. Leerssen, 'Etnotypen sind Akteure. Zur

Militaire verslaglegging

De Nederlandse strijdkrachten te land in Indonesië bestonden uit het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) en de uit Nederland gezonden eenheden van de Koninklijke Landmacht (KL).³ Beide legers opereerden onder een gezamenlijk commando, en gebruikten dezelfde manier van verslaglegging.⁴ Militaire verslaglegging is er in verschillende vormen en maten. In dit artikel staan de periodieke rapportages en zogenaamde oorlogsdagboeken van individuele militaire onderdelen centraal.

Zoals het een goed gebureaucratiseerde krijgsmacht betaamt, werd van het laagste niveau af gerapporteerd naar het eerstvolgende niveau in de militaire rangorde. Vanaf compagnie- en met name vanaf bataljonsniveau was de verslaglegging schriftelijk en officieel in karakter, en in het Nederlands opgesteld.⁵ Dagelijkse berichten waren vaak telegrammen, of in ieder geval in telegramstijl geschreven. In regio's waar veel gebeurde gaven bataljonscommandanten vaak dagelijks of in ieder geval een paar keer per week hun berichten door. In rustigere regio's en gedurende de eerste

---

Poetik und Rhetorik des Vorurteils' in: B. Engler, *Wir und die Anderen: Stereotypen in der Schweiz* (Freiburg 2011) 5-20; C. J. Gilbert, *An Art of War. National Character and the Burden of Caricature* (Proefschrift Indiana University 2015). Het voorbeeld van de *Judenfrage* is te vinden in Leersen, 'Ethnotypen sind Akteure', 3.

³ De landstrijdkrachten vielen onder het commando van de Legercommandant in Nederlands-Indië te Batavia. De Koninklijke Marine had zijn eigen commando voor de Indische wateren (Commandant Zeemacht). De Mariniersbrigade vocht echter op land, en viel daarmee operationeel onder het commando in Batavia. Organisatorisch bleef de brigade echter onderdeel van de Marine. Op detailniveau week de periodieke verslaglegging van de Mariniersbrigade hierdoor af, maar wezenlijke verschillen met de KNIL en KL-verslaglegging zijn er niet. Het archief van de Mariniersbrigade is om deze reden verspreid terug te vinden in NA, Strijdkrachten Ned.-Indië en NA, Ministerie van Defensie, archief van de Commandant Zeemacht in Nederlands-Indië 1945-1950, archiefnummer 2.13.72.

⁴ Het model voor de Nederlandse militaire verslaggeving van na de Tweede Wereldoorlog was de Britse manier van verslaglegging.

⁵ In dit artikel zal verder niet worden ingegaan op de taalproblematiek binnen het KNIL. Het volstaat voor hier om te melden dat mondelinge communicatie met inheemse militairen vaak in een vorm van Maleis ging, maar dat officiële correspondentie doorgaans in het Nederlands was. Tekstmateriaal bedoeld voor de manschappen werd echter vaak vertaald. Voor een korte introductie: A. van Dijk en J.L. Soethers, 'Language Matters in the Military' in: G. Caforio e.a. ed., *Armed Forces and Conflict Resolution: Sociological Perspectives* (Bingley 2008) 303-325, 307-310.

chaotische maanden van het conflict lag de frequentie vaak lager.⁶ De berichten van de bataljons kwamen allemaal binnen bij het brigadecommando waar het bataljon onder viel.⁷ 's Avonds werden alle berichten die waren binnengekomen verzameld en in een rapport gezet.⁸ Deze dagelijkse rapporten werden verder uitgewerkt, aangevuld met anderszins verkregen informatie en vormde de basis voor de periodieke 'situatierapporten', waarin volgens een vaststaand schema de situatie in het brigadevak werd beschreven: de locaties van de onderhorige eenheden, het handelen van de vijand, het eigen optreden, een overzicht van de eigen en toegebrachte verliezen en een analyse van de toestand. Een summier voorbeeld: 'De aanhoudende vijandelijke acties in het westen zullen nu in de toekomst gemakkelijk worden afgeslagen. De zuid-sector is minder blootgesteld aan vijandelijke aanvallen dan enige dagen geleden. De stad en vliegveld sector zijn rustig.'⁹ Niet zelden echter besloegen situatierapporten vele pagina's.

Naast deze directe rapportage hield ieder bataljon een logboek bij van de eigen activiteiten: het oorlogsdagboek. Deze werden vaak per kwartaal opgesteld en naar de hogere niveaus doorgestuurd. De functie van deze verslaglegging was vastlegging, maar ook verantwoording. Als bijlages zijn

---

⁶ De chaotische eerste paar maanden van het conflict (oktober 1945 tot maart 1946) hadden ook hun weerslag op de verslaglegging. De wederopbouw van het KNIL ging met veel improvisatie gepaard, terwijl met militaire inzet niet werd gewacht totdat het KNIL ook administratief weer volledig goed liep. De overgebleven berichtgeving is vaak erg summier. Niet zelden is het papier waarop geschreven of getypt is gerecycled of van bijzondere bron, variërend van duur briefpapier met watermerk tot de lege achterkant van voorbedrukte Japanse formulieren.

⁷ Verschillende bataljons vielen onder een brigade. Een brigade was verantwoordelijk voor een bepaalde geografische regio.

⁸ Deze dagelijkse rapporten zijn vaak wat chaotisch van aard: het betreft steeds een verzameling van alle binnengekomen berichten die dag tot het sluitingsuur (vaak 22.00 uur). Omdat niet iedere onderhavige eenheid zijn berichten ook op de dag zelf doorstuurde, omdat de berichtgeving er soms lang over deed of omdat er een bericht ter aanvulling op een eerder bericht binnen was gekomen, beslaan deze dagelijkse overzichten vaak berichten uit verschillende dagen voor de huidige datum. Vgl. bijvoorbeeld NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nrs 1866 en 1867 met 1870 en 1871.

⁹ NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv.nr. 352, 'TTC Noord-Sumatra en Z-brigade, Overzicht en ontwikkeling van den toestand van 26 tot 27 juli '47 – 22.00 u 20 juli-18 augustus 1947', rapport van 26-27 juli 1947.

soms ook verslagen van individuele acties, patrouillerapporten en dergelijke bijgesloten, maar standaard is dit allerminst. Al met al is er van de meeste Nederlandse eenheden die in Indië actief waren wel enige verslaglegging overgeleverd, wat een corpus oplevert van zo'n 150 oorlogsdagboeken. De periodieke berichtgeving is terug te vinden bij de archieven van de brigadestaven of nog hogere niveaus.¹⁰

De stijl van de verslaglegging in de periodieke rapportage en de oorlogsdagboeken is redelijk uniform. In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat de woordkeuze, de toon en de stijl van militaire verslaglegging in twintigste-eeuwse gebureaucratiseerde legers naar westers model in de regel nuchter, zakelijk en neutraal is. Althans, zo zouden militairen het zelf (hebben) kunnen omschrijven. De verslaglegging kenmerkt zich als 'zakelijk' door zijn bondigheid, het gebruik van korte zinnen en een arm gebruik van moreel en emotioneel kwalificerende bijvoeglijke naamwoorden. Het is belangrijk hierbij op te merken dat de militaire verslaglegging interne professionele communicatie betreft: opsteller en lezer interpreteren en handelen vanuit hetzelfde kader. Hetgeen beschreven wordt, en hoe het beschreven wordt, wordt sterk bepaald door hoe een leger functioneert en hoe het zichzelf ziet. Militaire communicatie moet idealiter zo kort, helder en mono-interpretabel mogelijk zijn, daar het anders in de chaos en stress van kritieke situaties tot onnodige en mogelijk zelfs gevaarlijke vertraging en verwarring kan leiden. Daar komt bij dat een dergelijke stijl ook past bij het zelfbeeld van een krijgsmacht als een strak georganiseerde, goed geoliede professionele oorlogsmachine. Dit leidt tot een duidelijke neiging het beschreven handelen weer te geven als onderdeel van vaste en logische (militaire) procedures en altijd te plaatsen in het licht van het militaire doel.¹¹

Het voorgaande betreft militaire verslaglegging in theorie. In werkelijkheid zijn er tal van afwijkingen en taalkundige 'ontsporingen'. Er is bijna altijd een spanning tussen het taalgebruik dat de militairen zelf gebruiken in eigen, private verslaglegging of conversaties, en de toon van de 'zakelijke' officiële militaire verslaglegging. Sterk kwalificerende, al dan niet denigrerende beschrijvingen en 'onfatsoenlijk' taalgebruik zullen altijd wel ergens in de verslagleggingsketen opduiken. Gegeven de noodzakelijke efficiëntie (en de discipline) zal hiertegen echter in de regel worden opgetreden, daar dit het doel van de militaire verslaglegging (en daarmee

---

¹⁰ Beide verslagsoorten treft men aan in NA, Strijdkrachten Ned.-Indië.

¹¹ Voor de procedurele beschrijving: P. Bijl, *Emerging Memory. Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance* (Amsterdam 2015) 46-47.

meer algemeen het militaire zelfbeeld) in potentie ondermijnt. Soms is dit expliciet terug te vinden in het archief:

Uw stijl, welke door u werd gebezigd in de derde, vierde en zesde alinea van bovenaangehaald schrijven, is niet in overeenstemming met de eischen, welke aan dienstcorrespondentie moeten worden gesteld en het is mijn uitdrukkelijke wensch, dat U in den vervolge een meer gematigde toon zult voeren.¹²

Interessant is nu dat in de verslaglegging van het KNIL en de KL tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog juist vaak sprake is of lijkt te zijn van een afwijking van de militaire ‘zakelijke’ norm. Hoewel de militaire verslaglegging tal van beperkingen kent als bron stuiten we hier op een van de kansen die het juist biedt: door ons te richten op wat er wel en niet wordt gezegd, en op welke manier, krijgen we inzicht in de waarden en normen van de krijgsmacht in kwestie. Dit wordt heel duidelijk als we kijken naar de beschrijvingen van de ander in de militaire verslaglegging: de tegenstander en de burgerbevolking.

De ander beschreven

De vijand is natuurlijk de primaire focus van militaire aandacht. In de regel wordt de tegenstander zo neutraal mogelijk omschreven in moderne westerse militaire verslaglegging. Dit levert in het Nederlands van halverwege de twintigste eeuw termen op als ‘de tegenstander’ en ‘de verzetspartij’ of eenvoudigweg ‘de vijand’. Het woordgebruik is als het ware ontlichaamd. Maar naast de net genoemde ‘neutrale’ omschrijvingen kenmerkt de verslaglegging in Indië zich door het veelvuldige gebruik van termen als ‘terroristen’, ‘rebelln’, ‘extremisten’, ‘rampokkers’ (van het Maleis voor ‘roven’) ‘benden’, ‘subversieve elementen’, ‘pemoeda’s’,

---

¹² NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 4657, Schrijven van territoriaal commandant Malakka van 24 januari 1946 aan de commandant van de Netherlands Indies Civil Administration-afdeling (NICA) te Penang, Malakka, getiteld ‘gezagsverhoudingen’. Hoewel het NICA geen onderdeel uitmaakte van de strijdkrachten was het wel in hoge mate gemilitariseerd geweest en diende de correspondentie met de militaire autoriteiten te voldoen aan de militaire standaarden voor ‘dienstcorrespondentie’ aldus de Nederlandse territoriaal commandant van Malakka.

‘pelopers’, ‘kwaadwillenden’, en dergelijke om de vijand en vijandelijke organisaties aan te duiden. Een bijzondere categorie tegenstanders vormden de Japanse soldaten die zich niet hadden overgegeven na het einde van de Wereldoorlog, maar zich hadden aangesloten bij Indonesische strijdgroepen.¹³ Zij werden stevast aangeduid als ‘Jappen’, net als gedurende de Tweede Wereldoorlog. Men verdacht deze ‘Jappen’ ervan actief leiding te geven aan de Indonesische vrijheidsstrijd, die in eerste instantie ook vooral werd gezien als een product van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië.¹⁴

In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat bij aanvang van het conflict de vijand werd gezien als een verzameling (soms onderling strijdende) irreguliere troepen en niet-wettelijke strijdgroepen. Naar mate het conflict vorderde veranderde de perceptie van de tegenstander enigszins. Langzaam maar zeker werd er meer onderscheid gemaakt tussen de verschillende strijdgroepen, en werden de beschrijvingen van de tegenstander hiermee ook wat preciezer. Dit is vooral terug te zien in de Nederlandse benadering van het officiële leger van de *Republiek Indonesia*, de *Tentara Nasional Indonesia* (TNI).¹⁵ In eerste instantie gezien als weinig competent en moeilijk te onderscheiden van de andere strijdgroepen ontwikkelde de TNI zich in Nederlandse ogen tot een min of meer officiële militaire tegenstander. Soms werd de Republikeinse tegenstander zelfs aangeduid als soldaat en na gevangene als – al dan niet ‘de facto’ – ‘krijgsgevangene’ (in plaats een ‘gearresteerd’ persoon).¹⁶

---

¹³ Enkele duizenden Japanse krijgsgevangenen onttrokken zich aan geallieerde detentie. Een gedeelte van hen sloot zich aan bij Indonesische strijdgroepen.

¹⁴ J.A. de Moor, *Generaal Spoor. Triomf en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011) 57. Zie ook bijvoorbeeld: NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 1214, Verslag betreffende Japanse steun aan het Indonesische onafhankelijkheidsstreven, 1946.

¹⁵ De TNI, de *Tentara Nasional Indonesia*, kende gedurende de periode 1945-1949 een opeenvolging van verschillende namen. Opgericht in oktober 1945 als de *Tentara Keamanan Rakyat* veranderde de naam eind Januari in 1946 in *Tentara Republik Indonesia* (TRI) en in juni 1947 in TNI. Interessant is dat de benaming zich ontwikkelde van het wat revolutionair klinkende ‘volksveiligheidsleger’ tot het pretentievolle ‘Nationale Leger van Indonesië’.

¹⁶ Hier zit overigens ook een relevant juridisch verschil achter. Zie bijvoorbeeld: NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 3155, Brief van de Territoriaal tevens Troepencommandant Zuid-Sumatra met een regeling over de door Nederlandse troepen gearresteerde personen, juni 1948.

Maar tot aan het eind van het conflict bleven termen als ‘extremisten’, ‘benden’ en dergelijke aanduidingen gebruikt worden, ook voor de TNI. Hogerop werd dit gebrek aan precisie soms als een probleem ervaren. Zo stelde het hoofd van de Dienst voor Legercontacten in juli 1948 een kort overzicht samen van de vijandelijke organisaties, daar ‘gebleken is dat ten aanzien van namen en van de politieke structuur in de Republiek veelal onbekendheid bestaat’. Zo werd over de Pesindo (Pemoeda Socialis Indonesia) geschreven: ‘De naam pemoeda’s, die wij geneigd zijn op alle extremisten toe te passen, behoort dus eigenlijk bij haar thuis.’ Maar ook deze brief, die toch enige helderheid schiep, viel terug op het inmiddels klassieke vocabulaire:

Hieronder willen we thans nog een aantal van de belangrijke semimilitaire en militaire strijdorganisaties behandelen. Het zijn de typische extremisten, pemoeda’s en pelopers. Hun afkomst, het hoeft nauwelijks betoogd te worden, is geheel Japans.¹⁷

Deze dubbelzinnigheid zat in veel van de voorlichting die militairen van hogere hand kregen. In een radiovoorlichtingsvoordracht van 26 maart 1947 bijvoorbeeld werd enerzijds benadrukt dat de TNI (toen nog TRI geheten) de officiële strijdmacht van Republiek Indonesia was, en daarmee moest worden onderscheiden van de ‘extremistische elementen’ en ‘benden’. Tegelijkertijd werd wel benadrukt dat binnen de TNI nog tal van ‘fel-extremistisch getinte troepen’ waren. Hoewel dit gedeeltelijk ook een weergave is van de moeizame integratie van verschillende strijdgroepen tot één ‘nationaal’ Indonesisch leger, toont het ook de moeite die de Nederlandse militaire autoriteiten hadden de Republiek en haar leger voor vol aan te zien.¹⁸

Opvallend is dat in de verslaglegging maar heel weinig terug te zien is van de dagelijkse problematiek van een guerrillaoorlog: het onderscheid tussen burger en combattant. Überhaupt komt de burgerbevolking maar summier aan bod in de militaire verslaglegging. De burgerbevolking is in de

---

¹⁷ NA, Strijdkrachten Ned-Indië, inv. nr. 3160, Brief van het hoofd van de DLC inzake een beschouwing over de voornaamste partijen en groeperingen in de Republiek, 21 juli 1948, 6. Onderstropping in origineel.

¹⁸ NA, Strijdkrachten Ned-Indië, inv. Nr. 2689, Mondelinge voordracht samengesteld door de Afdeling Auditieve Voorlichting – L.V.D., 26 maart 1947, getiteld ‘strijdorganisaties der Indonesiërs’.

militaire verslaglegging alleen relevant in verhouding tot het conflict en de strijdende partijen. Situatierapporten bevatten doorgaans paragrafen over de situatie onder de lokale bevolking, maar over burgerslachtoffers lees je bijna nooit. Het is belangrijk op te merken dat burgers en hun positie in het conflict hoofdzakelijk als neutraal of latent pro-Nederlands werd beschreven. Alomtegenwoordig is het onderscheid tussen de vijand als 'kwaadwillenden' enerzijds en het gros van de bevolking als 'goedwillenden' anderzijds.

Het westerse militaire discours over non-conventionele conflicten

De behandelde aanduidingen voor de tegenstander kwamen niet uit het niets, en moeten ook niet primair gezien worden als het resultaat van een creatieve verslaglegger. De oorlog die Nederland voerde in Indonesië tussen 1945 en 1949 was een guerrillaoorlog tegen een niet-reguliere tegenstander. Het belang hiervan voor het begrijpen van de aanduidingen voor de vijand is immens. Negentiende- en twintigste-eeuwse westerse legers waren tenslotte volledig gericht op, en georganiseerd naar, het voeren van een conventionele oorlog: de strijd tegen een vergelijkbaar regulier leger. Dit gold als de normale staat van oorlog.¹⁹ De strijd tegen niet-statelijke partijen, vechtend op niet-reguliere wijze is hiermee een afwijking van de norm, en werd dan ook niet als volwaardige oorlogsvoering beschouwd.²⁰

---

¹⁹ Voor een algemeen overzicht van de ontwikkeling van de westerse visie op oorlogsvoering: M. Howard, *War in European History* (Oxford 2009).

²⁰ Dit geldt in algemene zin. De mate waarin een leger uitging van 'normale' westerse oorlogsvoering als de norm en de mate waarin het onderscheid tussen conventionele en niet-conventionele oorlogsvoering strikt werd gehandhaafd, wisselde sterk per krijgsmacht en staat en ook enigszins per periode. Zo staat aan de ene kant van het spectrum het Britse leger eind negentiende en begin twintigste eeuw, waarin de koloniale taak, *imperial policing* niet zelden de norm was in plaats van oorlog op het Europese continent. Aan de andere kant van het spectrum staat de krijgsmacht van Keizerlijk Duitsland, dat alleen conventionele oorlog als norm accepteerde en zo ook in de Koloniën oorlog voerde, met alle gevolgen van dien. Voor een algemene en scherpe inleiding over de ontwikkeling van het Europese denken omtrent conventionele en non-conventionele oorlogsvoering in de negentiende en vroege twintigste eeuw: K. Nabulsi, *Traditions of War. Occupation, Resistance, and the Law* (Oxford 1999).

In de praktijk werden deze Westerse legers echter niet zelden geconfronteerd met een dergelijke afwijkende oorlogsvoering, en dan met name de guerrillastrijd. Hoewel hun reactie op deze vorm van oorlogsvoering niet uniform was, is er wel een duidelijke, algemene tendens te herkennen: de guerrillastrijd werd als een niet-legitieme vorm van oorlog gezien, waarmee guerrillastrijders ook hun legitimiteit verloren (voor zo ver ze die al hadden). Oorlog was een conflict tussen staten, andere partijen (waaronder burgers) hadden hierin niets te zoeken. Deze overtuiging was zo sterk dat het een paradigma genoemd kan worden, een paradigma waar sinds de dekolonisatieconflicten van halverwege de twintigste eeuw heel langzaam en moeizaam barsten in komen. Niet voor niets werden de twee grote Nederlandse militaire operaties tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog ‘politioele acties’ genoemd – oftewel: het gaat hier niet om oorlog, maar om de politioele handhaving van orde en veiligheid, zij het met militaire middelen. Het is in deze context dat de duiding van de tegenstander als, ‘terroristen’, ‘rebellen’, ‘benden’, en dergelijken gezien moet worden: het onderstreept het niet-legitieme en subversieve karakter van de strijd die de tegenstander voert.

Het gebruik van de hierboven beschreven typeringen voor een irreguliere tegenstander was wijdverbreid onder Europese krijgsmachten tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw. Het zijn woorden die niet zonder gevolg blijven; de eerdergenoemde werkelijkheidscheppende kracht van taaluitingen is hierop van toepassing. De tegenstander duiden als crimineel – dat is wat hier in feite gebeurt – vraagt om reactie; criminaliteit moet bestreden worden. Maar de betekenis en het effect hiervan gaan verder. Criminaliteit is een verstoring van de (openbare) orde. Door de tegenstander te criminaliseren worden zijn motieven ook gecriminaliseerd en wordt hij losgeweekt van de bevolking waarvan hij deel uitmaakt. Dit is mooi terug te zien in de dichotomie tussen de tegenstanders als ‘kwaadwillenden’ en de lokale bevolking als ten minste neutraal en van goede wil zijnde. De tegenstander verzet zich tegen het gezag, en meer algemeen orde, recht en veiligheid. Hiermee is hij niet alleen een last voor de autoriteiten, maar ook voor de bevolking.

Naast de context van dit specifieke discours over niet-reguliere oorlogsvoering laten de gebruikte aanduidingen voor de tegenstander zich ook duiden in de bredere context van militair taalgebruik. Zoals eerder vermeld is er een groot verschil tussen het taalgebruik in officiële militaire verslaglegging en het taalgebruik dat militairen onderling met elkaar

gebruiken. Gegeven benamingen voor de tegenstander zijn een uitdrukking van de waardering en het (dis-)respect voor hem, en daarmee sterk normatief. De uitingen zelf zijn afwisselend grof, humorvol, denigrerend of juist lovend.²¹ Dergelijke benamingen wisselen door de tijd heen, en zijn deels afhankelijk van de aard van het conflict.

Interessant aan het conflict in Nederlands-Indië is dat een gedeelte van de informele(re) aanduidingen van de tegenstander (zoals ‘extremist’ en ‘peloper’) goed overeenkwamen met de officiële militaire visie van de guerrillastrijder als niet-legitiem. De tegenstander was niet een gelijke, niet volwaardig, maar juist een plaag voor de eigen troepen en de schijnbaar goedwillende bevolking. Dit verklaart deels waarom de eerder besproken termen hun weg vonden in de officiële militaire verslaglegging: de grens tussen informeel taalgebruik en de officiële visie op het type conflict was erg dun. Een dergelijk samenvallen van informele en officiële retoriek is overigens niet uniek voor guerrilla-conflicten en koloniale oorlogsvoering, maar komt ook voor in sommige gevallen van reguliere westerse oorlogsvoering.²²

De net geschetste algemene lijn is in de eerste plaats van toepassing op het denken over oorlogsvoering binnen de westerse wereld tijdens de negentiende en twintigste eeuw. Voor de toenmalige koloniale oorlogsvoering liggen de verhoudingen enigszins anders. Het beeld van de tegenstander als niet legitiem, crimineel en minderwaardig was ook zeker daar van toepassing, en niet zelden nog sterker dan in het westen zelf.²³ Maar tegelijkertijd behoorde de bestrijding van dergelijke tegenstanders tot de hoofdmoot van de militaire activiteiten in de koloniën, waarmee het contrast met reguliere oorlogsvoering, en denkbeelden over hoe oorlog zou

---

²¹ Voor een introductie op informeel militair taalgebruik: L. Chouliaraki, ‘From War Memoirs to Milblogs. Language Change in the Witnessing of War 1914-2014’, *Discourse Society* 25 (2014) 600-618; S. Neitzel en H. Weldzer, *Soldaten. Protokolle vom Kämpfen, Töten und Sterben* (Frankfurt am Main 2011).

²² Hierbij valt met name te denken aan oorlogsvoering tussen partijen die sterk ideologisch gekleurd zijn, zoals Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie gedurende de Tweede-Wereldoorlog. Het patroon is dan vaak dat de tegenstander om ideologische redenen niet als een gelijkwaardige tegenstander wordt gezien en dat hij daarom ook niet als zodanig behandeld hoeft te worden.

²³ Dit komt heel duidelijk naar voren in het *Voorschrift voor de Uitoefening van de Politiek-Politoneele taak van het Leger* (VPIL), het KNIL-handboek voor het binnenlandse optreden van het leger sinds eind jaren twintig. Het VPIL werd gedurende de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog wederom uitgegeven.

moeten zijn minder groot was.²⁴ Hoe het ook zij, de net geschetste denkbeelden leverden een taalgebruik op dat actief de politieke aspiraties van de tegenstander ondermijnde, hem de erkenning als strijdende partij ontnam en daarmee een bestrijding die anders was dan de bestrijding van de tegenstander in een regulier conflict legitimeerde.

Het koloniale discours

Naast dat de attributie van morele karaktereigenschappen (van goede versus slechte wil) aan de koloniale bevolking en tegenstander past binnen een militair discours, is het nadrukkelijk ook onderdeel van een westers, koloniaal discours over 'het oosten'.²⁵ In algemene zin is dit westerse discours heel breed, en laat het zich het best noemen als *oriëntalisme* naar het gelijknamige boek van Edward Said.²⁶ Said zet in zijn boek de ontwikkeling van oriëntalisme als wetenschapsveld en thema in de Europese literatuur neer, maar behandelt daarmee uiteindelijk het hele Europese discours over 'de Oriënt', van koloniaal bestuur tot Europese schoolboeken. Het concept van de Oriënt bestaat natuurlijk alleen bij gratie van een concept van de occident, een van Said's kernpunten.

Een van de belangrijkste inzichten van postkoloniale studies en aanverwant (cultuur-) historisch werk is dat de koloniale maatschappij gestoeld was op etnisch en raciaal onderscheid, en de koloniale autoriteiten door middel van dit onderscheid macht en controle uitoefenden. Het gebruik van de klassieke oriëntalistische etnotypen dient dan ook om de koloniale orde te helpen handhaven.²⁷ Said, in zijn inleiding op oriëntalisme

---

²⁴ Banditisme bijvoorbeeld was een belangrijk thema voor de wetshandhavers in koloniaal Java voor de Tweede Wereldoorlog. Het werd deels uniek geacht voor de Javaanse bevolking, die in een lange traditie van banditisme en roverhoofdmannen zouden staan. M. van Till, *Banditry in West Java 1869-1942* (Singapore 2011).

²⁵ Dit onderscheid komt nadrukkelijk naar voren in het VPTL.

²⁶ E. W. Said, *Orientalism* (Londen 2003).

²⁷ Verschillende wetenschappers hebben gewezen op het soms ambigue en fluïde karakter van het etnische onderscheid binnen koloniale samenlevingen en de verschillende betekenissen die hieraan gegeven kon worden. In praktisch alle koloniën was het etnische en raciale echter in de wet verankerd. C. Fasseur, 'Cornerstone and Stumbling Block. Racial Classification and the Late Colonial State in Indonesia' in: R. Cribb ed., *The Late Colonial State in Indonesia. Political and Economic Foundations of the Netherlands Indies, 1880-1942* (Leiden, 1994) 31-56; B. Luttikhuis, 'Beyond Race.

als een wetenschappelijk project stelt dat de oriëntalisering van de Oriënt onder andere plaats vond omdat het simpelweg kon, doelend op de veranderende machtsverhoudingen tussen een geopolitiek machtig westen en een zwakker wordende Oriënt vanaf begin negentiende eeuw. Maar in de context van de praktijk van de Europese koloniale overheersing is het misschien beter te stellen dat de oriëntalisering daar plaats vond niet omdat het kon, maar omdat het noodzakelijk was.

Oriëntalisme is gebaseerd op vele etnotypen, die uiteindelijk terug te leiden zijn op de binaire polariteiten centrum-periferie, noord-zuid/oost-west en ook masculien-feminien. De Oriënt is tijdloos, statisch, warm (in alle zinnen van het woord), irrationeel en sensueel. Klassieke etnotyperingen hierbij zijn oosterse wreedheid en despotisme, sensualiteit, onderdanigheid, fanatisme en fatalisme, stemmingswisselingen en dergelijken.²⁸ Dit soort beelden van de Oriënt en haar bewoners staan in een lange Europese traditie.²⁹ Hoewel de Europese kolonisering van de Oriënt (zowel het Nabije als het Verre Oosten) in de negentiende en vroeg twintigste eeuw om veel meer dan oriëntalisme alleen ging, speelde het wel een erg belangrijke rol in de beeldvorming over en de instandhouding van de koloniale orde.

Een van de steunpilaren voor de handhaving van die orde in Nederlands-Indië was natuurlijk het KNIL. De inheemse militairen van het KNIL vormden gedeeltelijk een uitzondering op het standaardbeeld dat de koloniale autoriteiten van de lokale bevolking hadden. Ze worden in officiële verslaglegging vaak positief maar niet zelden met enig voorbehoud omschreven, zoals in het volgende citaat heel expliciet naar voren komt: 'De grootte geschiktheid van den Inheemschen soldaat – mits onder vertrouwde leiding – voor den kleinen oorlog kwam tot uiting in de snelle wijze waarop het rayon van infanterie I tot rust werd gebracht.'³⁰ Het is duidelijk, de sturende koloniale hand was nodig om van deze inheemse mannen

---

Constructions of "Europeanness" in Late-Colonial Legal Practice in the Dutch East Indies', *European Review of History/Revue Européenne d'histoire* 20.6 (2013) 539–558.

²⁸ Said, *Orientalism*, 4.

²⁹ Said periodiseert zijn wetenschappelijke en literaire oriëntalisme vanaf het einde van de achttiende eeuw, maar veel van de etnotypen, met name de meest negatieve, gaan verder terug tot in de Renaissance.

³⁰ NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 3353, Korpsgeschiedenis Infanterie I KNIL, Verslag over de periode 1 oktober 1947 – 30 januari 1948. 'Kleine oorlog' is een inmiddels wat ouderwetse term voor ongeregelde oorlogsvoering.

geschikte soldaten te maken. Het KNIL rekruteerde uit alle verschillende bevolkingsgroepen uit de Indonesische archipel, maar het hoogst gewaardeerd waren de soldaten afkomstig van de Molukken en Noord-Sulawesi (Ambonezen en Menadonezen). Deze, vaak christelijke mannen, werden gezien als onderdeel van een bijzonder *martial race*. Met de toedichting van eigenschappen als hardheid, standvastigheid en een diepe loyaliteit werden deze soldaten beschouwd als de meerdere van hun collega's afkomstig van de andere eilanden.³¹ Het was een etnotype dat deze militairen van de Molukken en Noord-Celebes niet alleen opgelegd kregen, maar ook internaliseerden en actief uitdroegen.³² Heel interessant is dat hoewel Ambonezen en Menadonezen een minderheid van het totaal aan inheemse militairen vertegenwoordigden veteranen in memoires of interviews steevast alleen over Ambonezen en Menadonezen spreken als ze het over het KNIL hebben. Achterafgezien kan gesteld worden dat het voor de koloniale autoriteiten een zeer effectieve etnotypering was geweest.

De (overwegend islamitische) Javaanse KNIL-militairen konden schijnbaar niet tippen aan de kwaliteiten van de Ambonezen en Menadonezen. Waar de laatsten vooral genoemd werden om hun masculiniteit werden Javanen en hun cultuur juist feminiene eigenschappen toegedicht. Vrouwelijkheid bepaalde in niet onbelangrijke mate het (semi-) officiële koloniale (en daarmee Europees-mannelijke) beeld van de inheemse bevolking. Deze feminisering speelt een rol in Said's beschrijving van de oriëntalisering van de Oriënt, maar met name recentere studies naar gender en kolonialisme hebben hierop gewezen.³³ In concrete zin is dit terug te vinden in beschrijvingen van de 'oosterling' als sensueel, impulsief, zwak, onderdanig, en dergelijke. Nu zijn dit natuurlijk karaktereigenschappen die niet enkel aan vrouwen of vrouwelijk geachte groepen worden toebedeeld. Een gedeelte van dit feminiene repertoire is

---

³¹ F. Stijlen, 'In and Out of Uniform: Moluccan Soldiers in the Dutch Colonial Army' in: E. Storm en A.A. Tuma ed., *Colonial soldiers in Europe, 1914-1945. 'Aliens in Uniform' in Wartime Societies* (Abingdon, 2016) 229-248: 231-238.

³² Celebes heet tegenwoordig Sulawesi.

³³ Zie voor Nederlands-Indië in deze context met name: A. Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley 2010); E. Locher-Scholten, *Women and the Colonial State: Essays on Gender and Modernity in the Netherlands-Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000) en F. Gouda, 'Languages of Gender and Neurosis in the Indonesian Struggle for Independence, 1945-1949', *Indonesia* 64 (1997) 45-76.

ook van toepassing op de dienaar in de dienaar-meester verhouding, een verhouding die het koloniale beeld van de inheemse onderdaan ook nadrukkelijk bepaalde. Nu sluit het één het ander niet uit; sterker nog, beide gaan in de koloniale setting waarschijnlijk hand in hand zover het de beeldvorming rondom de inheemse onderdaan betreft. Een goed voorbeeld hiervan is de klassieke vader-kind analogie voor de verhouding tussen de metropool en de kolonie en tussen de kolonisator en de gekoloniseerde bevolking.³⁴

Interessant is dat in de Nederlandse militaire verslaglegging tegenstrijdige etnotypen naast elkaar gebruikt worden. De burgerbevolking in zijn algemeenheid en het falen van de tegenstander werden doorgaans geduid (direct en indirect) in de klassieke concepten van oosterse onderdanigheid, de behoefte aan leiding van bovenaf en traditie, en dergelijken. Successen of anderszins opvallende wapenfeiten werden juist geduid in het kader van oosterse wreedheden, irrationaliteit, en dergelijken. Neem bijvoorbeeld het volgende citaat uit een door de brigadecommandant opgestelde dagorder voor zijn troepen. Het beschrevene is een terugblik op de inzet van de brigade op Bali gedurende de zomer en het najaar van 1946, en maakt duidelijk het onderscheid tussen een goedwillende bevolking die naar orde, traditie en een vaderlijke hand smacht en een vijand die alleen voor eigen gewin optreedt en zich heeft laten misleiden door de Japanner:

het volk werd geterroriseerd door benden, naar macht en rijkdom beluste rampokkers en andere door vuige propaganda vergiftigde onverlaten, zich niet bekommerende om sociale rechten, noch om die van adatgezagsrechtelijke verhoudingen of om individuele rechten en bezit. (...) Gij hebt de bevolking van dit land ontworsteld aan het giftige en baatzuchtige streven van den Jap hetwelk daaraan ten grondslag heeft gelegen. Uw tact, uw lichtend voorbeeld en uw onvermoeide bemoeienissen op velerlei gebied hebben de bevolking van hare dwalingen teruggebracht.³⁵

---

³⁴ Dit element was sterk aanwezig in de ethische politiek ten opzichte van Nederlands-Indië begin twintigste eeuw.

³⁵ NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. n.r. 3139, Stukken betreffende de verplaatsing van de Y-brigade van Bali naar Palembang, dagorder nr. 1, 22 oktober 1946. Overigens bestond de brigade op dat moment voor ongeveer twee-derde uit KNIL-militairen.

Naast dit algemene koloniale oriëntalisme kan er ook een specifiek militair oriëntalisme geïdentificeerd worden.³⁶ Hierin is sprake van een oriëntalisering van de tegenstander, niet alleen om hem te duiden, maar ook om eigen gebrek aan succes of eigen falen te verklaren. De oosterse strijdwijze werd hierin als fundamenteel anders gezien dan de westerse. Klassieke beelden hierbij zijn fanatisme, wreedheid, sluwheid, ontwijkend, en een zeer hoge acceptatiegraad voor de dood en ontberingen.³⁷ Duidelijk eigenschappen die tot een succesvolle oorlogsvoering zouden kunnen leiden, maar tegelijkertijd niet passen in het westerse ideaalbeeld van oorlog. Overigens moet worden opgemerkt dat deze weergave van de tegenstander niet puur oriëntalistisch of koloniaal is; het is bovenal een oriëntalistische variant op de klassieke neiging de tegenstander groter te doen voorkomen dan hij is, de wildste voorstellingen van hem te maken en zijn manier van oorlogsvoering als onjuist of oneerlijk neer te zetten.

Nu kunnen de beelden van sluwheid en groot doorzettingsvermogen botsen met de koloniale beelden van een zwakke en onderdanige bevolking in het geval van veel vijandelijk succes. Vaak werd dit weggeredeneerd met een verwijzing naar een oosterse mentaliteit en het idee dat de tegenstander wel hulp van buitenaf moest hebben gehad. Dit is duidelijk aanwezig in de Nederlandse militaire verslaglegging, met name in de manier waarop Japanners impliciet als verklaring worden gebruikt voor Indonesische successen. Hierbij moet worden opgemerkt de Japanners aanzienlijk hoger in aanzien stonden in het westen dan de andere Aziatische volken. Neem bijvoorbeeld de volgende omschrijving van een groep tegenstanders in Tirtomojo en omgeving: ‘... een 110 tal goed bewapende en getrainde soldaten, die dit gebied op de juiste manier verdedigen onder leiding van de Jap. Yomamoto’.³⁸ De nadruk op ‘de juiste manier’ en de hoge trainingsgraad in verband met een Japanse commandant zijn veelzeggend. Op deze manier werd het -inheemse vermogen tot zelforganisatie en succesvolle opstand weggeredeneerd.³⁹ Dit militaire oriëntalisme was voor

---

³⁶ P. Porter, *Military Orientalism. Eastern War through Western Eyes* (Londen 2009).

³⁷ Ook hierin grossiert het VPTL. Zie met name de hoofdstukken V-VIII, XII en XVI.

³⁸ NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 3066, Oorlogsdagboek 5-6 RI, Korpsgeschiedenis 1e kwartaal 1949, januari.

³⁹ Japanners namen een bijzondere en bevoorrechte plek in in de westerse raciale classificatie van Azië in de eerste helft van de twintigste eeuw. Uiteindelijk hadden Japanners juridisch dezelfde positie als Europeanen in het vooroorlogse

Nederland niet nieuw met het uitbreken van de dekolonisatieoorlog in Indonesië in het najaar van 1945. Het KNIL ontleende een groot gedeelte van zijn zelfbeeld, organisatie en doctrine aan de negentiende-eeuwse koloniale oorlogen.⁴⁰ Voor KNIL-officieren waren de oriëntalistische en koloniale etnotypen over de Indonesische bevolking, naast opgedane wijsheden uit romans of wetenschappelijke studies, bovenal het resultaat van de geleerde kennis uit eigen ervaring, oudere militaire verslagen en de militaire tradities van het KNIL.⁴¹

Samengaan van de discoursen

Het militaire discours over irreguliere oorlogsvoering en het oriëntalistische discours over de koloniale bevolking zoals zij naar voren komen in de militaire verslaglegging staan niet los van elkaar. Integendeel, ze spelen op elkaar in en versterken elkaar. Nu is een niet onbelangrijke vraag in hoeverre de gemiddelde Nederlandse militair in Nederlands-Indië echter 'geschoold' was in dit koloniale en militaire oriëntalisme en de bijbehorende stereotypen van de 'inheemse' bevolking en tegenstander. Hoewel sporen van een oriëntalistische visie zeker niet afwezig zijn in egodocumenten die Nederlandse militairen hebben nagelaten, is de algemene tendens dat zij naar Indië gingen met weinig kennis over het land, en in zijn algemeenheid niet a priori negatief stonden tegenover de lokale burgerbevolking.⁴²

Nederlands-Indië. Dit beeld gecombineerd met de ervaring van de Japanse manier van oorlogsvoering leidde in de Tweede Wereldoorlog tot een beeld dat zowel denigrerend als lovend was. Voor een overzicht van de ontwikkeling van het Amerikaanse en daarmee geallieerde beeld van de Japanse tegenstander in 1941-1945: J.A. Lynn, *Battle: a History of Combat and Culture* (New York, NY 2007) hoofdstuk 7: 'The Meriless Fight. Race and Military Culture in the Pacific War'.

⁴⁰ P. Groen, 'Colonial Warfare and Military Ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941' in: B. Luttikhuis en D. Moses ed., *Colonial Counterinsurgency and Mass Violence: the Dutch Empire in Indonesia* (Abbingdon 2014) 25-44; Departement van Oorlog, *Aanhangsel van het Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-Politioneële Taak van het Leger* (Wetvevreden 1929).

⁴¹ P. Groen, 'Koloniale politiek en militaire geschiedschrijving', *Mededelingen van de sectie Militaire Geschiedenis landmachtstaf 6* (1983) 93-119.

⁴² G. Oostindie, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015) met name hoofdstuk 3: 'Een ver land met vreemde mensen'.

Dit is echter maar een deel van het verhaal. Bijna iedere militair zal al voor hij in dienst trad in meer of mindere mate zich een beeld hebben gevormd van de kolonie en haar inwoners door de informatie die hij daarover kreeg uit persoonlijke kring (thuis, via familie of kennissen), de samenleving (op school of werk, in de kerk) en uit de media (kranten, radio, literatuur, reclame en oorlogspropaganda).⁴³ Een beeld dat bewust of onbewust waarschijnlijk voor een niet onbelangrijk deel beruiste op klassieke stereotypen over de Oriënt en de kolonie. Daar komt bij dat de militairen, eenmaal in dienst, een aanvulling kregen op dat beeld. Hoe weinig dit soms ook voorstelde, een informatieboekje over het 'land en volk' in de kolonie, of een informatief praatje van een KNIL-veteraan samen met een les in een paar woorden Maleis zal voor veel militairen hun beeld van de kolonie en zijn bewoners gekleurd hebben. Zeker in eerste instantie werd dergelijk voorlichtingswerk verricht door (oud-) KNIL-officieren.⁴⁴ In Den Haag werd men in de loop van 1946 enigszins bevreesd voor het al te vooroorlogse beeld dat de uitgezonden militairen zo kregen van de kolonie en haar toekomst. Men wilde liever een wat genuanceerder beeld overbrengen.⁴⁵ Tegelijkertijd beseften de voorlichters ter plaatse dat het een grote uitdaging zou zijn die nuance over te brengen gezien het lage algemene kennisniveau van de troepen en hun (gewelddadige) dagelijkse ervaringen.⁴⁶

Een mooi voorbeeld van het (vroeg) voorlichtingsmateriaal voor de troepen zijn een reeks aanwijzingen voor naar Nederlands-Indië vertrekkende Nederlandse troepen van begin 1946. Deze aanwijzingen, naar het lijkt opgesteld door de militaire autoriteiten in Batavia, werden aan bataljonscommandanten verstrekt, die het vervolgens met hun officieren en manschappen dienden te delen. De toon en inhoud van het document zijn

---

⁴³ F. Baudet, *Het vierde nupen. Voorlichting, propaganda en volksveerbaarheid 1944-1953* (Amsterdam 2013); E.M. Beekman, *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië, 1600-1950* (Amsterdam 1998); S. Legêne, *Spiegelreflex. Culturele sporen van de koloniale ervaring* (Amsterdam 2010); R. Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1972).

⁴⁴ Zo werd ook het VPIL weer uit de kast gehaald en aan KL-militairen verstrekt.

⁴⁵ Baudet, *Het vierde nupen*, 139-142.

⁴⁶ NA, Strijdkrachten Ned.-Indië, inv. nr. 263, Schrijven van de LVD Batavia aan voorlichtingsofficieren getiteld 'enkele notities over de voorlichting aan den troep', maart 1947; R.P. Budding, *Beheersing van geweld: het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996) 38-39.

doordrenkt van oriëntalistische etnotypen. Zo werd de Javaan omschreven als ‘... fijngebouwd en van nature gracieus van beweging, kalm en waardig van optreden, instinctief beleefd’. Soendanezen daarentegen zouden ‘veel opgewekter en vroolijker’ zijn, maar daarmee ook ‘minder vormelijk’. ‘Voor alle Indonesiërs geldt, dat de aanraking met uitwassen van de beschaving de bevolking in de steden geen goed gedaan heeft.’ Maar de massa buiten de steden zou slechts interesse hebben ‘voor de eigen dorpsgemeenschap en het dagelijksch brood’.⁴⁷ Ten slotte werden de troepen nog gewaarschuld:

Bedenk steeds, dat gij hier in eigen land zijt en dat slechts een klein deel van de bevolking zoodanig misleid en opgehitst is, dat dit in ons zijn vijand ziet. Gedraag u derhalve behoorlijk jegens ieder lid van de rustige, goedwillende bevolking. Zij, die u als vijand tegemoet treden, verbeuren daarmee het recht op vrijheid en veiligheid.⁴⁸

Concluderend

Het militaire discours over irreguliere oorlogsvoering werd versterkt en ondersteund door koloniale oriëntalistische etnotypen, en omgekeerd hielp het militaire discours de koloniale oriëntalistische etnotyperingen van de lokale bevolking en tegenstander in stand te houden. Dit is dan ook een van de verklaringen waarom de KL, dat praktisch geen koloniale en oriëntalistische achtergrond had, gedurende de oorlog van 1945-1949 zonder al te veel moeite opereerde binnen in het koloniaal-oriëntalistische kader van het KNIL; het militaire discours over irreguliere oorlogsvoering liet zich eenvoudig oriëntaliseren, en werd daarmee mogelijk zelfs sterker. Daarnaast speelde natuurlijk het KNIL als ervaringsdeskundige en voorbeeld hierin een grote rol, op ieder militair niveau.

Wat betekent nu dit alles? Een moeilijk punt in de toepassing van de inzichten van de imagologie op concrete situaties is dat het in theorie zo scherpe onderscheid tussen waarheid en geloofwaardigheid, onfalsifieerbare etnotypen en falsifieerbare feitelijkheden in de praktijk zo troebel is.

---

⁴⁷ NA, archief van de Missie Opzending Personeel naar Nederlands-Indië 1945-1947, archiefnummer 2.13.105 (hierna NA, MOPNI), inv. nr. 1, ‘Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen’, bijlage bij schrijven van 26 januari 1946 aan de Nederlandse Missie opzending personeel KL naar Ned.-Indië te Londen, 3-4.

⁴⁸ NA, MOPNI, inv. nr. 1, ‘Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen’, 16.

Vooroordeel en stereotype beïnvloeden de analyse van de werkelijkheid, maar ook vice versa. De waarneming van de werkelijkheid is zo een complex web van deels door feiten gesteunde stereotypen en door stereotypen gekleurde feiten.

Belangrijk is om op te merken dat hier besproken duidingen van de tegenstander en andere partijen niet vaak het gevolg zullen zijn geweest van een directe keuze. Bij aanvang van het conflict koos men niet plots voor beide behandelde discoursen omdat die op dat moment goed uitkwamen. Integendeel, beide discoursen vormden een essentieel onderdeel van het zelfbeeld van respectievelijk de KL en het KNIL en daarmee hun *raison d'être*. John A. Lynn schetst in zijn *Battle, a History of Combat and Culture* hoe ieder leger opereert binnen een eigen discours over wat het precies als oorlog ziet, en wat het meent dat de juiste manier is om die oorlog te voeren. Botst dat beeld met de realiteit, dan kan of het beeld aangepast worden, of moet de realiteit zich aanpassen aan het bestaande beeld.⁴⁹ Dit laatste is wat er gebeurde voor de meeste westerse legers die met een niet reguliere tegenstander werden geconfronteerd. Min of meer hetzelfde gold voor het KNIL. Als koloniaal leger was het bijzonder moeilijk buiten het koloniale oriëntalistische discours te opereren. Een gevolg van de beschreven versmelting van beide discoursen in Indië was dat de officiële rechtvaardiging voor de oorlog, het brengen van orde en rust in een geterroriseerd land, door de KL en het KNIL werd geïnternaliseerd. Beide legers zaten zo gevangen in het web van hun zelfbeeld en vijandbeeld, een positie die hun handelen in belangrijke mate zou sturen.

---

⁴⁹ Lynn, *Battle*, 360-361.